

Яфіменка Ганна Ануфрыеўна

*канд. філал. навук, выкладчык (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Мінск, Беларусь) hannaofalltrades@gmail.com*

ПОГЛЯД ІНШАГА Ў ФАНТАСТЫЧНАЙ ЛІТАРАТУРЫ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XX СТАГОДДЗЯ (ГРАФІЧНАЯ НАВЭЛА А. ХАДОРАЎСКАГА І МЁБІУСА «ВОЧЫ КАТА»)

Ефименко Анна Онуфриевна

*канд. філал. навук, ст. прафесар (Белорусский государственный университет,
г. Минск, Беларусь)
hannaofalltrades@gmail.com*

ВЗГЛЯД ДРУГОГО В ФАНТАСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА (ГРАФИЧЕСКИЙ РОМАН А. ХОДОРОВСКИ И МЁБИУСА «ГЛАЗА КОШКИ»)

В статье рассматривается концепт «взгляд Другого» в контексте европейской фантастической литературы второй половины XX века. Исследуются темы памяти, вины, одиночества, смысла существования, что соответствует общим тенденциям развития жанра после Второй мировой войны.

***Ключевые слова:** фантастическая литература; жанровая литература; взгляд Другого; эффект остранения; фантастика второй половины XX века; графический роман.*

У літаратуразнаўстве тэрмін «погляд Іншага» абазначае мастацкі прыём, пры якім успрыманне рэальнасці будзеца праз аптыку суб'екта, што знаходзіцца па-за звыклымі культурнымі, маральнымі і эмацыйнымі каардынатамі чыгача або галоўнага героя. Гэты тэрмін паходзіць з філасофіі Ж.-П. Сартра і Э. Левінаса, дзе Іншы – гэта той, праз чый позірк суб'ект усведамляе ўласную іншасць і абмежаванасць.

Жан-Поль Сартр у «Быцці і нішто» пісаў, што «погляд Іншага» – гэта момант, калі чалавек усведамляе сябе праз успрыманне іншым суб'ектам [1; с. 207]. Гэта акт, які адначасова адкрывае чалавеку яго ўласнае «я» і ставіць яго ў залежнасць ад чужой ацэнкі. Такі погляд стварае эффект здзіўнення (паводле Шклоўскага) – звычайнае бачыцца новым і дзіўным.

Фантастыка як жанр дае ўнікальныя магчымасці для рэалізацыі «погляду Іншага», бо яна дапускае радыкальна іншыя перспектывы: ад жывёл і штучнага інтэлекту да пазаземных формаў жыцця. Фантастычная літаратура часта факсуецца на «іншым» – гэта можа быць чалавек, група, культура, не-чалавечы розум, свядомы або нават «несвядомы» пункт гледжання. Эфект здзіўнення тут спрацоўвае вельмі інтэнсіўна, бо звычайная рэальнасць становіцца «чужой» і патрабуе новага асэнсавання. Асабліва гэта прыкметна ў фантастыцы другой паловы XX стагоддзя, у якой адлюстраваны крызіс гуманізму, перажыты падчас Другой сусветнай вайны: фантастычная літаратура гэтага перыяду ў асноўным засяроджваецца на крытыцы і аналізе чалавечай прыроды і самога паняцця чалавечнасці.

У адрозненне ад рэалізму, фантастыка можа дазволіць сабе радыкальна новы пункт гледжання, зусім непадобны да чалавечага, і лёгка ўводзіць гэта «абсалютна чужое» ў апавяданне, пры тым, што «невядомае» і «чужое» стано-

вяцца яскравымі маркерамі жанру. Гэта агульны пункт перасячэння фантастыкі з прыгодніцкай літаратурай і традыцыя сутыкнення з незвычайным, якая атрымлівае новае напаўненне. Пры гэтым у мастацкім сэнсе «погляд Іншага» забяспечвае метафарычную ёмістасць, што разгортваецца адначасова і ў сюжэтным, і ў сэнсавым планах тэксту.

У кантэксце фантастыкі другой паловы XX стагоддзя «погляд Іншага» найчасцей выкарыстоўваецца для крытыкі чалавечтва – праз увядзенне іншапланецян, робатаў, жывёл, штучнага розуму. Асабліва цікава з’яўленне паджанру экзистэнцыяльнай фантастыкі (у тым ліку ў С. Лема), дзе Іншы – гэта не вораг, а загадка, адлюстраванне скажэння самога чалавека. Такім чынам, у 1970–1980-я гады ў еўрапейскай і савецкай фантастыцы ўзмацняецца метафізічны аспект: калі раней Іншага патрэбна было знайсці, вывучыць і выправіць, то тут Іншы – гэта люстэрка, у якім мы бачым свае страхі, віну і недасканаласць.

Варта адзначыць, што цікава не толькі сама традыцыя выявы Іншага як люстэрка чалавека, але і тое, якім чынам яна перадаецца ў фантастычнай літаратуры. Напрыклад, асаблівую прыхільнасць аўтараў-фантастаў атрымаў вобраз ката – традыцыя, вытокі якой, магчыма, сягаюць яшчэ да «Жыццёвых поглядаў ката Мура» Э. Т. А. Гофмана і «Запісак аб кошачым горадзе» Лао Шэ. У згаданых творах кот выступае як істота, якая разумее чалавека і знаходзіцца з ім у даволі блізкіх адносінах, але ў той жа час істотна адрозніваецца і крытыкуе «чалавечае», сатырычна асвятляючы праблемныя пытанні этыкі, маралі і соцыуму. І менавіта з дапамогай «погляду ката» адбыўся зрух фокусу ў замежнай фантастыцы, і гэта датычыцца не толькі літаратуры, але і кіно.

Комікс, альбо еўрапейскі *bande dessinée* «Вочы ката» (*Les Yeux du Chat*, 1978) – вынік першай сумеснай публікацыі і плённай творчай супрацы Аляхандра Хадароўскага і Мёбіуса/Жана Жыро (*Moebius*). Гэты твор мае значную вагу як для фантастычнай літаратуры, так і для візуальнай культуры. Гэта нямы комікс, пабудаваны ў форме паслядоўнасці асобных панэляў амаль без тэксту, у якіх ствараецца інтэнсіўная атмасфера халодна-хорарнага адчування. Стыль накіраваны на пошук сутнасці праз адмову ад прамых апісанняў; як адзначаў сам Мёбіус, гэта прыклад эфектыўнага хорарнага твора.

Прынцып стварэння сучаснага еўрапейскага *bande dessinée* грунтуецца на паказе звыклых рэчаў з нязвычайнага ракурсу. Для гэтага мастакі выкарыстоўваюць спецыяльную раскадровку, падобную да фотапанэллі. Варта адзначыць, што менавіта Мёбіус і яго паслядоўнікі сфармавалі школу еўрапейскага комікса: яны ўжывалі прыёмы, якія засяроджваліся не столькі на перадачы руху і дынамікі (як гэта характэрна для амерыканскіх аўтараў), колькі на маніпуляцыі з часам і прасторай, імкнучыся паўплываць на ўспрыманне чытача. Найбольш прыкметныя рысы стылю Мёбіуса – гэта празмерная дэталізацыя малюнка і амаль поўная адмова ад дыялогаў, дзякуючы чаму ўвага чытача канцэнтруецца на маштабах выяў, позах і выразях твараў персанажаў, колерах і сімвалах. Ілюстрацыі стылю Мёбіуса пазней моцна ўплываў на кібер-панк і кіно: яго праца над коміксамі часопіса *Metal Hurlant* (у тым ліку «*The Long Tomorrow*») стала адным з ключавых візуальных каталізатараў для фільмаў *Blade Runner*, *Alien*, *Tron* і іншых.

У «Вачах ката» словы амаль адсутнічаюць, а асноўную прастору займаюць выявы як форма візуальнай паэзіі: кот, птушка і постапакаліптычны ландшафт злучаны ў паэтычнай, але трагічнай маніпуляцыі вобразах. Няма неабходнасці непасрэдна апісваць карціну змрочнай будучыні, паколькі яна счэтваецца ўско-

сна: праз адсутнасць расліннасці ў кадры, праз выяву велізарнага пустыннага мегаполіса і праз жорсткае раўнадушша назіральніка, вачыма якога і прадстаўлены падзеі. Спецыфіка такога тыпу аповеду падкрэслівае здольнасць чалавечай фантазіі ствараць тэматычныя і эстэтычныя вопыты праз візуальнае, а не праз лінейны сюжэт, асабліва ў жанрах фантастыкі і метафізічнай прозы.

«Вочы ката» з'яўляюцца знакавым творам у галіне фантастыкі і графічнага мастацтва. Камбінуючы абстрактную эстэтыку і філасофска-метафарычную глыбіню, гэты твор спрыяў пашырэнню межаў жанру. Ён паўплываў на візуальныя тэндэнцыі фантастыкі, прадэманстравашы, што яна не абмяжоўваецца апісаннем тэхналогій і будучыні, а можа выходзіць за гэтыя рамкі і існаваць як форма інтэлектуальнага мастацтва. Дадзеная навэла прыцягнула ўвагу як даследчыкаў, так і аматараў, бо з'яўляецца адной з найбольш візуальна і канцэптуальна збалансаваных формаў фантастычнага наратыву.

У графічнай навэле Мёбіуса і Хадароўскага прысутнічае кот – і як жывая істота, і як шматслаёвы сімвал, які функцыянуе на некалькіх узроўнях. Вобраз Іншага тут увасоблены як у літаральным, так і ў сімвалічным вымярэнні. Кот – адзіны жывы сведка постапакаліптычнага пейзажу, які назірае за светам праз позірк, у якім злучаюцца жывёльны інстынкт і амаль містычная дасведчанасць. Яго погляд – гэта позірк істоты, чыя оптыка пазбаўленая чалавечых маральных катэгорый, але валодае здольнасцю глыбока фіксаваць рэальнасць.

Візуальная кампазіцыя Мёбіуса ўзмацняе гэты эфект: буйныя планы вачэй ката становяцца не толькі візуальным матывам, але і пунктам уваходу ва ўспрыманне Іншага, прымушаючы чытача бачыць свет так, як бачыць яго кот – здзіўненна, але з максімальнай уважлівасцю.

Спачатку кот паказаны як істота з вострым зрокам, якая бачыць далей і дакладней, чым чалавек. Ён палюе на птушку, кіруючыся інстынктам, і ў гэтым узнікае тэма натуральнай жорсткасці свету: смерць і паляванне як частка цыклу жыцця. Кот выступае своеасаблівым «інструментам прыроды». Але сітуацыя хутка змяняецца – аказваецца, што птушка палюе на ката, каб прынесці здабычу свайму гаспадару. Тут мы бачым падвоеную перспектыву: кот адначасова і ахвяра, і драпежнік. Дуалізм перагукаецца з экзистэнцыяльнай ідэяй Хадароўскага пра тое, што кожны чалавек з'яўляецца і катом, і птушкай – і тым, хто палюе, і тым, на каго палююць.

Назва комікса падкрэслівае візуальную тэму – бачыць і разумець тое, што недаступна іншым. Вочы ката выступаюць метафарай асаблівага, магчыма, нават звышнатуральнага бачання свету. У фантастычнай традыцыі Мёбіуса гэта набліжаецца да канцэпта «назіральніка па-за гульнёй» – таго, хто ўсё бачыць, але не ўмешваецца. Аднак хутка становіцца зразумела, што такое раўнадушнае назіранне не спрыяе паляпшэнню свету; наадварот, чым разумнейшы назіральнік, тым больш жорстокай выглядае яго абыякавасць. Гэта можа інтэрпрэтавацца як метафара інструменталізацыі: чалавек выкарыстоўвае іншых (жывёл, машыны, людзей) для дасягнення ўласных мэт, часам не ўсведамляючы маральных наступстваў.

У шырэйшым жанравым кантэксце кот у «Вачах ката» ўвасабляе метафізічную фігуру назіральніка – падобна да персанажаў у С. Лема або А. Кларка, якія даследуюць свет не дзеля трыумфу тэхнікі і прагрэсу, а каб зразумець яго сутнасць. Тут назіральнік – драпежнік, чые веды непарыўна звязаныя з інстынктам, а не з логікай.

Такім чином, творс формулюють агульну виснову: «погляд Іншага» ў фантастычнай і філасофскай прозе другой паловы ХХ стагоддзя дазваляе аўтарам даследаваць як вонкавае (аб'ектыўнае, пазачалавечае) назіранне, так і ўнутранае (суб'ектыўнае, траўматычнае) перажыванне рэальнасці, ставячы пад сумнеў аптымізм ідэі прагрэсу і гуманізму.

Бібліяграфічны спіс

1. Сартр, Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр (пер. с фр. В. Колядко). – М.: Республика, 2000. – 639 с.
2. Глаза кошки: графический роман / Мебиус, Алехандро Ходоровски (пер. с фр. М. Хачатурова). – СПб.: Азбука-Аттикус, 2025. – 60 с.

Яценко Мария Вадимовна

докт. филол. наук, профессор (Санкт-Петербургский государственный университет телекоммуникаций им. проф. М. А. Бонч-Бруевича, Санкт-Петербургский государственный университет, г. Санкт-Петербург, Россия)
maria.yatsenko1@yandex.ru

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕЦЕПЦИИ БИБЛИИ В ДРЕВНЕАНГЛИЙСКОЙ ТРАДИЦИИ

В статье рассматриваются истоки англо-саксонских экзегетических традиций, формирование которых обусловлено прикладными задачами богословского образования, включающего в себя как устные проповеди, так и художественное переложения библейских и агиографических сюжетов.

Ключевые слова: рецепция Библии, экзегетическая традиция, древнеанглийская словесность.

Чтение Священного Писания было смыслом и целью монастырского образования в Средние века. Англосаксонские монастыри оказали значительное влияние на развитие традиции переписывания и чтения Библии в Европе того времени. Изучение истории рецепции Священного Писания в этой традиции предполагает учет ряда моментов.

Библейский текст существовал в виде вариантов. На Британских островах Библия была известна главным образом на латинском, а также на древнееврейском, древнегреческом и, возможно, сирийском языках. Тесная связь с римской христианской традицией была сопряжена с использованием латинского языка как языка богослужения. Это создавало своеобразную языковую ситуацию: поскольку язык богослужения и Писания отличался от языка англосаксов, возникла потребность изучать его в церковных школах. Но это же отличие от разговорного языка обеспечивало и сохранность текста Библии, латинская версия которой, в отличие ряда от континентальных стран, при переписывании не подвергалась изменениям под влиянием разговорной (вульгарной) латыни. Англосаксы были «хранителями» латинского перевода Иеронима²⁵. Параллельно с ним на Британских островах использовалась и старая латинская версия (так наз. *Vetus Latina*). Англосаксы продолжали труд по сверке переводов Библии. Составление общепринятого канона, получившего в дальнейшем название

²⁵ Беда Досточтимый называл перевод Иеронима «нашим переводом», «нашим изданием» (На начало книги Бытия, PL 91, 33, 58; О порядке времен LXVII, Цит. по: [1, с. 373]).